

Яновська Т. А.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КАНІСТЕРАПІЇ

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS THROUGH GAME ACTIVITIES AND CANISTERAPY

Дана стаття присвячена теоретичному і практичному аналізу проблеми соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії. Характеризуються результати теоретичних узагальнень проблематики особистісного становлення молодших школярів. Вивчається специфіка становлення їх соціально-психологічних характеристик, можливостей застосування ігрової діяльності та каністерапії у сприянні формуванню соціальних характеристик дітей даного віку. Наголошується, що соціально-психологічний розвиток дітей молодшого шкільного віку може бути досягнутий за рахунок використання різноманітних педагогічних та соціально-психологічних технологій, спеціально організованої активності дітей, спрямованої на формування їх якостей комунікативної компетентності. Особливо важлива роль у такому контексті належить застосуванню ігрових технологій та каністерапії.

Аналізуються методичні основи емпіричного дослідження соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії: вивчення сфери міжособистісних стосунків дитини, визначення рівня співпраці у дитячому колективі, виконання символічних завдань на виявлення «соціального Я». Даний психодіагностичний комплекс методик відповідає специфіці досліджуваного явища і дозволяє розкрити різноманітні аспекти дослідження соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії.

Проаналізовано організацію емпіричного дослідження і результати психодіагностики соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії: визначення особливостей соціально-психологічних характеристик молодших школярів на констатувальному етапі дослідження; аналіз показників ефективності розвитку соціально-психологічних характеристик молодших школярів за результатами застосування ігрової діяльності та каністерапії.

Ключові слова: розвиток молодших школярів, соціально-психологічний розвиток молодших школярів, соціальні характеристики, формування соціальних характеристик, ігрова діяльність, засоби ігрової діяльності, каністерапія.

This article is devoted to the theoretical and practical analysis of the problem of socio-psychological development of younger schoolchildren by means of game activities and canister therapy. The results of theoretical generalizations of the problems of personal development of younger schoolchildren are characterized. The specifics of the formation of their social and psychological characteristics, the possibilities of using play activities and canister therapy in promoting the formation of social characteristics of children of this age are studied. It is emphasized that the socio-psychological development of children of primary school age can be achieved through the use of various pedagogical and socio-psychological technologies, specially organized activities of children aimed at forming their qualities of communicative competence. A particularly important role in this context belongs to the use of game technologies and canister therapy.

The methodical bases of the empirical study of the socio-psychological development of younger schoolchildren by means of game activities and canister therapy are analyzed: the study of the sphere of interpersonal relations of the child, the determination of the level of cooperation in the children's team, the performance of symbolic tasks to identify the "social self". This psychodiagnostic set of methods corresponds to the specifics of the phenomenon under study and allows us to reveal various aspects of the study of the social and psychological development of younger schoolchildren by means of game activities and canister therapy.

The organization of an empirical study and the results of psychodiagnosis of the social and psychological development of younger schoolchildren by means of game activities and canister therapy are analyzed: the determination of the peculiarities of the social and psychological characteristics of younger schoolchildren at the ascertainment stage of the study; analysis of indicators of the effectiveness of the development of social and psychological characteristics of younger schoolchildren based on the results of the use of game activities and canister therapy.

Key words: development of younger schoolchildren, socio-psychological development of younger schoolchildren, social characteristics, formation of social characteristics, game activity, means of game activity, canister therapy.

Вступ. Вступ дитини до початкової школи, особливо в умовах вираженої соціально-психологічної кризи внаслідок військових дій і суспільної нестабільності, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання й виховання є важливим і складним процесом. Такий процес супроводжується суттєвими змінами в її житті та розвитку, визначає поведінку у повсякденному житті та у конфліктних

ситуаціях. В умовах суспільного виховання, коли дитина постійно перебуває з іншими дітьми, вступає з ними в різні контакти, складається дитячий колектив, у якому вона набуває певних навичок поведінки та встановлює нові для себе взаємовідносини.

Міжособистісні відносини молодших школярів сповнені проблем і стресів, насичені конфліктними способами вирішення завдань. У цьому віці

також з'являється привід щодо конфліктних проявів, пов'язаних із навчальною діяльністю. Від рівня спроможності молодших школярів успішно вирішувати ситуації утрудненого спілкування залежить і показник їх комфорту від перебування в навчальному закладі, спроможність до навчання і подальшого розвитку. За умови неможливості дитини вирішити міжособистісні конфлікти з оточуючими та не розвинені соціально-психологічні характеристики виникає гостра потреба застосування спеціальних видів корекції та терапії.

Питання використання різноманітних засобів терапії з метою оптимізації міжособистісної комунікації дітей молодшого шкільного віку є актуальним на часі, оскільки в умовах сьогодення спостерігаються суттєві труднощі у спілкуванні дітей. Такі тенденції обумовлені труднощами соціалізації дитини в сучасному світі, переорієнтацією системи цінностей суспільства, розповсюдженням мережевих видів спілкування та взаємодії. Одним із нових, перспективних і найменш вивчених видів надання допомоги молодшим школярам виступає каністерапія. Вона використовується як психотерапевтична методика, яка сприяє формуванню комунікативних і соціально-психологічних характеристик, поліпшенню рухових функцій і моторики. Терапевтичний ефект полягає у тому, що собаки володіють певними навичками, подібними до людських: емоційністю, здатністю виражати свої переживання діями, звуками, мімікою. Каністерапія дозволяє розвивати мовлення та комунікативні навички у дітей за рахунок потужного впливу, який має пролонгований характер, після занять каністерапією відзначається емоційна включеність дітей, здійснюється перенесення вивчених дій і навичок в спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними психологічних досліджень вікових особливостей особистісного розвитку (К. Балан, Н. Бібік, Н. Волошина, О. Денисюк, І. Родигіна, О. Скрипченко, М. Халько, А. Смаль), інтенсивне засвоєння способів поведінки у стосунках з іншими дітьми відбувається саме в молодшому шкільному віці [7, с. 230; 8, с. 247; 9, с. 154]. Дослідження таких вчених як І. Булах, Ю. Гільбух, Г. Костюк, С. Максименко, Ю. Приходько засвідчують кризовий характер молодшого шкільного віку та вагомість своєчасного корекційного супроводу даної категорії дітей [2, с. 158]. Основні закономірності використання каністерапії та ігрової терапії з дітьми молодшого шкільного віку висвітлені в працях вчених В. Введенської, С. Герасіної, В. Коваленко, О. Кравченко, В. Мельничук, Л. Мисяк [16, с. 67; 3, с. 315; 4, с. 33; 6, с. 157].

Метою дослідження є теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося у два етапи. На першому етапі здійснено констатувальне дослідження соціально-психологічного розвитку молодших школярів, вияв-

лена система їх ставлень, комунікативних цінностей, соціально важливих якостей. Вибіркою було охоплено 60 учнів початкової школи Миргородського ліцею № 1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради Полтавської області.

На другому етапі проводилося формувальне дослідження соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії. На цьому етапі дослідження було утворено дві групи: перша (експериментальна) – 30 учнів, з якими проводились спеціально організовані ігрові заняття та психотерапевтична робота з каністерапії, спрямованих на розвиток їх соціально-психологічних характеристик; друга (контрольна) – 30 дітей, які не приймали участі у корекційних заняттях. Особлива роль даного методу у соціально-психологічному розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії пояснюється тим, що групові розвиваючі заняття та заняття з каністерапії є певною мірою моделюванням різноманітних ситуацій комунікації, що відбуваються у процесі спільної діяльності дітей та дають можливість підвищити рівень їх соціально-психологічного розвитку.

Розглянемо результати констатувального дослідження, де визначені домінуючі соціально-психологічні характеристики молодших школярів (за Р. Жилем) [5; с. 124]. Отримані дані свідчать, що діти переважно орієнтовані на комунікацію при вираженій домінантності і допитливості, позитивному ставленні до однолітків. Показники ставлення до дорослих виражені дещо менше, поряд зі знизеними показниками соціальної адекватності поведінки і закритості у спілкуванні. 58% учнів спрямовані на міжособистісне спілкування, перебувають в системі соціальних стосунків. Низький показник налаштованості на комунікацію виявлений у 8% респондентів, що уникають комунікації, налаштовані на перебування на самоті.

Високий показник закритості та комунікативної ізоляції характерний 26% досліджуваних. Такі діти мають негативний досвід комунікації, часто обмежують контакти з оточуючими. В той же час, 56% молодших школярів характеризується низьким показником налаштованості на самотність та соціальну ізолюваність, прагнуть взаємодіяти з іншими людьми. Для 53% дітей властиве позитивне ставлення до інших, 24% респондентів мають труднощі у стосунках з оточуючими, характеризуються конфліктами і протистояннями.

Більш виражене негативне ставлення молодших школярів до авторитетних і значущих дорослих – вчителів. Зокрема, 40% дітей мають виражене позитивне емоційне відношення до педагогів, гармонійно з ними комунікують. Це є типовим відношенням для такого віку, оскільки особистість першого вчителя – основа, через яку молодший школяр розцінює школу взагалі і формує до неї ставлення. При цьому, 42% школярів мають виражене негативне ставлення до вчителів. Для таких респондентів психологічно некомфортним є тип авторитарної чи

надмірно регламентованої взаємодії. Вони не сприймають авторитарних дорослих, внаслідок чого прагнуть уникати спілкування з ними і обмежувати його, що може виражатися в прогулах школи, небажанні відвідувати навчальний заклад. 78% дітей властива допитливість, що спрямовує їх до взаємодії з оточуючими: пізнають довколишню дійсність, набувають нові знання, комунікують з оточуючими, внаслідок чого розширюється коло їх взаємодій. Тільки 10% досліджуваних не спрямовані до пізнання, розвитку власної особистості.

83% дітей прагнуть реалізувати домінантність як тенденцію у міжособистісній комунікації: бажають переважати над партнерами по спілкуванню, змушують їх працювати на досягнення своїх цілей. Така специфіка їх спілкування може бути обумовлена специфікою розвитку особистості в даному віці, оскільки молодший школяр ще залишається дитиною з притаманними їй егоцентризмом, прагненням перебувати в центрі подій та уваги. Виявлено, що 35% досліджуваних мають сформовану на високому рівні соціальну адекватність поведінки: діти спілкуються з іншими, не порушуючи норми поведінки і моралі, відповідно до правил освітнього закладу. Натомість, 40% молодших школярів мають тенденцію до порушення розпорядку, ображення інших у спілкуванні.

Розглянемо показники вивчення системи цінностей, які визначають специфіку комунікації дітей у школі за методикою «Рівень співпраці в дитячому колективі» (за Н. Лускановою) [5, с. 195]. Найсуттєвішими комунікативними цінностями дітей виступають рефлексія та діалогічність. 48% молодших школярів надають перевагу діалогічній взаємодії, постійному обміну враженнями і думками, рефлексії над змістом спілкування, оцінці позиції дітей, які приймають участь в комунікативному процесі. На низькому рівні комунікативна цінність діалогічності характерна 35% учнів, які не розцінюють якість як вагому ціннісну засаду організації комунікативних процесів у школі, комунікують, щоб задовольнити власну потребу у спілкуванні. Для 51% дітей характерна комунікативна цінність рефлексії: рефлексують над своїми позиціями у комунікації, її змістом, займаються самоаналізом, намагаються аналізувати свої вподобання і потреби. У 33% осіб комунікативна цінність рефлексії сформована на низькому рівні: думки та почуття інших, свої власні не викликають у дітей зацікавленості, що часто провокує учнів до зневажання потреб інших у комунікації. 48% респондентів надають перевагу комунікативній цінності особистості: спрямовані на вагомість особистості, її поглядів, вподобань, нахилів у взаємодії. 41% учнів не надає суттєвої ваги особистості партнера по спілкуванню, зайняті своїми переживаннями, налаштовані на реалізацію виключно своїх особистісних потреб. 46% дітей орієнтовані на комунікативну цінність класу: розцінюють інтереси колективу як найбільш суттєві і значущі у процесі міжособистісної комунікації, включені до групових процесів класу.

Розглянемо підсумки дослідження, що відображають специфіку соціального «Я» молодших школярів. Для 51% дітей характерна занижена самооцінка: здебільшого недооцінюють свої характеристики і можливості, власне соціальне «Я», вважають себе менш вартими особистостями порівняно з іншими. Це виступає вагомим показником їх дезадаптованості в освітній системі, адже пов'язано із зниженням соціального функціонування та благополуччя особистості дитини в освітньому середовищі. Також, у 52% школярів слабо виражена соціальна сила: налаштовані підпорядковуватися іншим людям, особливо, які мають для них авторитет і соціальну вагу. 38% осіб мають недостатньо розвинуту індивідуальність, не вбачають власної тотожності і подібності за своїми характеристиками та якостями з оточуючими людьми. Виражене почуття ідентифікації та власної подібності з соціальним оточенням характерне 30% молодших школярів. Для 51% досліджуваних властива соціальна зацікавленість: сприймають себе учасниками шкільного колективу, налаштовані на встановлення контактів. Низький показник соціальної зацікавленості характерний 26% дітей, що дистанціюються від оточуючих. Для 56% учнів характерна несформована соціальна ідентифікація, незакінчений процес включення до соціальної спільноти з іншими людьми, що може бути детерміновано характеристиками перебігу процесу шкільної адаптації та нестачею стосунків з високим показником довіри із однолітками при суттєвому прагненні їх встановити.

Розглянемо динаміку показників соціальних характеристик школярів протягом формувального дослідження: порівняємо результати дослідження експериментальної та контрольної групи в умовах корекційної роботи з дітьми. Діти експериментальної групи за наслідками участі в корекційній програмі з ігрової та каністерапії набули більш продуктивних тенденцій в комунікації (65%), стали більш соціально прийнятними та налаштованими на продуктивну взаємодію з оточуючими (56%). Вони суттєво підвищили показники допитливості (88%), позитивного ставлення до значущого дорослого (52%), розвинули навички соціально прийнятної поведінки, слідування її нормам в освітньому середовищі та суспільстві загалом (52%). Показники домінантності таких дітей, їх комунікативної закритості суттєво і статистично значуще зменшилися ($\chi^2=10,234$, $p\leq 0,01$; $\chi^2=7,056$, $p\leq 0,05$). Отже, перебуваючи в організованому та контрольованому терапевтичному контакті з тваринами та в умовах ігрової діяльності, учні експериментальної групи стали більш допитливими, налаштовані на комунікацію з оточуючими, навчилися краще регулювати свою поведінку, отримали можливість показати своє соціальне «Я», зменшився показник домінантності, як егоцентричної спрямованості, характерної для молодшого шкільного віку. Дітям контрольної групи не характерні суттєві зміни у вираженості базових комунікативних тенденцій за підсумками проходження формувального дослідження: незначні покращення, які спостерігаються,

можливо, є наслідком поступового соціального розвитку школярів у процесі навчання та особистісного становлення ($\chi^2=0,325$; $\chi^2=0,295$).

Дітям експериментальної групи властива більш виражена орієнтація на цінність особистості партнера по взаємодії, спроможність до здійснення діалогічних форм комунікації. Організована взаємодія з тваринами дала учням можливість усвідомити цінність кожної особистості, її сутнісні відмінності від інших людей, віднайти в кожному неповторні цікаві важливі риси. Вони стали більш спроможними до здійснення комунікативної рефлексії, набули умінь аналізувати свої вчинки та дії, порівнювати їх з еталонами соціальної поведінки, бажаннями партнера по взаємодії. Такі зрушення досягнуті за рахунок розвитку умінь аналізу своїх дій та комунікативних актів під час тренінгових занять, де діти аналізували свою комунікативну поведінку.

Учні контрольної групи зберегли тенденції, виявлені на початку дослідження. Їх показники комунікативних цінностей ставлення до особистості, діалогічності, цінностей класу та рефлексії в спілкуванні залишилися на тому ж рівні. Діти експериментальної групи набули більш виражених соціально-психологічних характеристик, розвинених комунікативних цінностей ставлення до особистості та діалогічності за підсумками проходження корекційної програми: підвищилися показники соціальної зацікавленості, соціальної ідентифікації, істотно зменшився показник егоцентричності у системі соціальних стосунків, підвищилися показники сформованості індивідуальності та ідентифікації себе з представниками соціального оточення. Діти контрольної групи не мають суттєвих зрушень за вираженістю соціально-психологічних характеристик. Ті відмінності, які спостерігаються, не є суттєвими і статистично значущими.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямі. За підсумками теоретичного та емпіричного дослідження соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії можемо сформулювати такі висновки:

1) Психічний і особистісний розвиток молодшого школяра зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку – навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція. У молодшому шкільному віці змінюється система відносин з ровесниками. Учень вступає у певні особисті відносини з однолітками, які ґрунтуються на відчутті симпатії і антипатії, що виникають у процесі навчальної діяльності. На процес міжособистісного спілкування школярів впливає значущість для них гри та навчання, авторитет вчителя як носія колективних норм і цінностей. Їх міжособистісна взаємодія часто характеризується конфліктами, що виникають на основі порушення дисциплінарних вимог до ігор. Каністерапія вико-

ристовується як психотерапевтична методика, яка сприяє формуванню комунікативних і соціально-психологічних характеристик, поліпшенню рухових функцій і моторики. Цей метод також широко застосовується для посилення ефективності корекційного впливу на мовленнєвий розвиток дітей. Каністерапія дозволяє розвивати мовлення та комунікативні навички у дітей з інтелектуальними порушеннями за рахунок потужного впливу, який має пролонгований характер, після занять каністерапією відзначається емоційна включеність дітей, здійснюється перенесення вивчених дій і навичок в спілкування.

2) Для дослідження особливостей соціально-психологічного розвитку молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії пропонуються методики та опитувальники. В емпіричному дослідженні використані такі методики: методика вивчення сфери міжособистісних стосунків дитини (за Р. Жилем); тест «Рівень співпраці в дитячому колективі» (за Н. Лускановою), «Символічні завдання на виявлення «соціального Я» (за Б. Лонг, Р. Циллер і Р. Хендерсоном).

3) За результатами емпіричного дослідження встановлено, що молодші школярі налаштовані на міжособистісне спілкування, взаємодію з оточуючими та позитивне ставлення до них, характеризуються вираженою допитливістю, орієнтовані на пізнання особистості партнера по спілкуванню. В той же час, частині молодших школярів властива занижена самооцінка, які недооцінюють свої якості і можливості, своє власне «Я», вважають себе менш значущими особистостями порівняно з іншими, слабко виражені соціальна сила і соціальна зацікавленість. Це виступає вагомим показником їх соціальної дезадаптованості.

Для покращення соціально-психологічних характеристик дітей апробовано корекційну програму з ігрової та каністерапії, за допомогою якої молодші школярі експериментальної групи суттєво підвищили показники допитливості, позитивного ставлення до значущого дорослого, розвинули навички соціально прийнятної поведінки. Показники домінантності та комунікативної закритості учнів суттєво і статистично значуще зменшилися, підвищилися показники соціальної зацікавленості, соціальної ідентифікації. Участь в корекційних заняттях, контакт із твариною та іншими дітьми під час ігор дав можливість школярам сформулювати якісно вищий рівень зацікавленості в соціальній взаємодії, оцінити власні психологічні характеристики. Діти, перебуваючи в системі безумовного прийняття та емоційного обміну, навчилися бути більш вільними у експресії своїх емоцій та урізноманітнили свої соціально-комунікативні програми.

У перспективі планується доробка автором корекційно-розвивальної програми, враховуючи отримані результати застосування каністерапії, при вивченні специфіки комунікативної мотивації дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасіна С., Мельничук О. Використання каністерапії в роботі з дітьми з вадами розумового розвитку та аутичними розладами. *Humanitarium*. 2017. Т. 39, Вип. 1. С. 63–74.
2. Інноваційні технології в діяльності інклюзивно-ресурсного центру: метод. посіб. / авт. кол. за ред. А. Обухівської, Т. Ілляшенко. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 228 с.
3. Коваленко В., Введенська В. Використання елементів каністерапії в логокорекційній роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2019. (1(324) Ч. 2). С. 311–320.
4. Кравченко О. Каністерапія як інноваційний напрям соціально-психологічної реабілітації. *Інноватика у вихованні*. 2021. Вип. 13. Т. 1. С. 28–38.
5. Мельничук О. Психологічна діагностика: навчальний посібник. К.: Каравела, 2023. 316 с.
6. Мисяк Л. Соціально-психологічний розвиток молодших школярів засобами ігрової діяльності та каністерапії. *Синергетичний підхід до проектування життєвого простору особистості: зб. наук. матеріалів II Міжнарод. наук.-практ. конф. (28–29 квітня 2022 р., м. Полтава)*. Полтава, 2022. С. 156–158.
7. Смаль А. Особливості самооцінки молодшого школяра. *Наукові записки Чернігівського університету. Серія «Психологія»*. 2019. № 5. С. 229–232.
8. Теорія та методика дошкільної і початкової освіти в сучасному інноваційному просторі: [монографія] / за заг. ред. О. Лобової, С. Кондратюк. Суми: ФОР Цьома С., 2021. 362 с.
9. Халько М. Характеристика мотиваційного компоненту навчальної діяльності молодшого школяра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 7 (52). С. 150–156.